

Araştırma Makalesi • Research Article

Boşama Hakkındaki Bir Hadisin Tahlili

Analysis of a Hadith About Divorce

Abdurrahman Ece ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Bölümü, 56100, Siirt/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9755-789X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Haziran 2017

Düzeltilme tarihi: 21 Ekim 2017

Kabul tarihi: 26 Ekim 2017

Anahtar Kelimeler:

Talâk

İtaat

İbn Ömer

Boşama

ÖZ

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ibadet emredildikten sonra, anne babaya ihsânda bulunmak emredilmiş, ebeveyne "öf" diyerek surat asmak dahi yasaklanmıştır. Buna paralel olarak hadislerde de Allah'ın rızasının anne-babanın rızasında olduğu zikredilerek onlara itaatin ehemmiyeti dile getirilmiştir. Peki, anne babaya "talâk" yani boşama konusunda da itaat etmek gerekli midir? Bu makalede, babasının talebi üzerine Hz. Peygamber'in İbn Ömer'e "eşini boş" dediği bir rivayet, tespit ve anlama bağlamında ele alınmıştır. Konu hakkında âlimlerin görüşleri de verildikten sonra rivayet farklı bir açıdan değerlendirilerek doğru anlaşılması amaçlanmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 05 June 2017

Received in revised form 21 October 2017

Accepted 26 October 2017

Keywords:

Talâk

Obedience

Ibn Omar

Divorce

ABSTRACT

After being ordered to worship Allah in the Qur'an, they were ordered to do good to their parents, and they were banned even to say "öf". Parallel to this, it is mentioned in the hadiths that Allah's resentment is related to the resentment of the parents, and the importance of obey was expressed to them. Well, is it necessary to listen to your parents' words about "talâk"? In this article, a narration that the Prophet said to Ibn 'Umar at his father's request that "divorce your wife" was handled in the context of detection and comprehension. After the views of the scholars about the subject are given, it is aimed to understand and interpret the narration from a different angle.

1. Giriş

Evlilik sadece bir-iki kişinin isteği ile kurulacak kadar basit bir akit olmadığı gibi evliliği sona erdiren talâk da bir-iki kişinin isteği doğrultusunda başvurulacak basit bir yol değildir. Ehemmiyetlerine binaen her iki konu da hadis ve fıkıh kaynaklarında ayrı ana başlıklar altında ele alınmıştır. Evlilik, Allah'ın ayetlerde emrettiği (Nisâ 4/3; Nûr 24/32), Resûlullah'ın da sünneti olan (Ebû Dâvud, ty: Nikah, 4; Nesâî, 2001: Nikâh, 3; İbn Mâce, ty: Nikâh, 1-8), meşru sınırlar içinde neslin devamını sağlayan İslam'ın en önemli kurumlarından biridir. Bu kurum dinin önemli amaçlarının gerçekleşmesine katkı sağladığı gibi insanları, zina ve fuhuş

gibi toplumların temelini sarsan, ahlakını, güven ve huzurunu bozan haramlardan da alıkoymaktadır.

Bu makalede ilk bakışta Resûlullah'ın (s.a.s.) boşamayı hafife aldığıyla akla getiren bir hadisin araştırılarak doğru anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bunun için evvela hadisin ana temelini oluşturan "talâk" ifadesinin ayet ve hadislerde hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için bütün kaynaklardan ziyade temel hadis kaynaklarına bakılmıştır. Talâk ifadesinin ne anlama geldiği konusunda tefsir ve şerhlerden de istifade edilmiştir. Hadisin geçtiği temel kaynaklar tespit edildikten sonra hadisin bir bütünlük içinde anlaşılmasını sağlamak ve varsa metinlerdeki farklılıkları görmek için metinler bir araya

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: arahman1977@hotmail.com

getirilmiştir. Daha sonra hadisin senedi tespit edilerek sıhhat incelemesi yapılmıştır. Sened hakkında yapılan değerlendirmeden sonra kısmen metin tenkidine gidilmiş ve hadisin hangi bağlamda anlaşılması gerektiği konusunda vardığımız neticeyle makale sonuçlandırılmıştır.

1.1. Ayet ve Hadislerde “Talâk” Kavramı

Boşamanın Arapça dilindeki karşılığı talâktir. Sözlükte serbest bırakmak anlamına gelen talâk (İbrahim Mustafa, 2004: II/563) fikhî bir terimdir ve “nikâh akdini belirli bir lafız ile derhal ya da gelecekte ortadan kaldırmak ve izale etmek” demektir (Erdoğan, 2010: 542; Acar, 2010: 496). Bu ifade gerek ayetlerde gerekse hadislerde genellikle terim anlamında kullanılmıştır (Bakara 2/228-232-236-237-241; Ahzâb 33/49; Tahrîm 65/5).

Misal olarak ayet-i kerimelerde; “Eğer boşamaya kesin karar vermişlerse, şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, bilendir.” (Bakara 2/227) “Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın...” (Talâk 65/1) buyurulmuştur. Bu ifade konunun ehemmiyetine binaen Kur’an’daki 65. sûreye isim olmuş, ale’l-ebvâb yazılan hadis kaynaklarında ve fikhî kitaplarında da “kitâbu’t-talâk” ana bölüm başlığı olarak yerini almıştır (Fuâd Abdülbâkî, 1950: 543). Ayet ve hadislerde kelimenin İnfi’âl انطلق babı da kullanılmış ancak bu kullanımla boşama anlamı kastedilmemiştir (Kehf 18/71-74-77; Şuara 26/13; Sâd 36/6; Fetih 48/15; Kalem 68/23; Mürselât 77/29, 30). Değerlendirmeye çalıştığımız hadiste geçen طَلَّقَ ifadesi de siyak ve sibakından anlaşıldığı kadarıyla terim anlamda kullanılmıştır ve “Eşini boş” manasına gelmektedir (Eroğlu, 1986: XXVIII/159-165). Şimdi Hz. Peygamberin İbn Ömer’e “Eşini boş” dediği rivayet üzerindeki değerlendirmelere geçebiliriz.

1.2. Rivayetin Geçtiği Kaynaklar ve Metin Farklılıkları

Rivayet, birden çok hadis kaynağında geçmekte ve metinler karşılaştırıldığında aralarında az da olsa metin değişiklikleri görülmektedir. Hadisi daha iyi anlamak için rivayetin yer aldığı kaynaklara ve metinler arasındaki değişikliklere temas etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Kronolojik sıraya göre hadisin geçtiği kaynaklar şunlardır.

Rivayetin yer aldığı ilk kaynak Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin (ö. 204) *Müsned*’idir. Rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا يُونُسُ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُنْبٍ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَتْ لِي امْرَأَةٌ كُنْتُ أُحِبُّهَا، وَكَانَ أَبِي يَكْرَهُهَا، فَأَمَرَنِي أَنْ أَطْلِقَهَا، فَأَبَيْتُ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: «طَلَّقْهَا» فَطَلَّقْتُهَا

Yûnus bize anlattı. Ona da Ebû Dâvud anlattı ve dedi ki bize İbn Ebî Zi’b anlattı. O da el-Hâris’ten, o da Hamza b. Abdullâh b. Ömer’den, o da babasından rivayet etti. (Abdullah b. Ömer) Dedi ki: “Sevdiğim bir hanımım vardı. Babam onu sevmediği için bana, ‘Onu boş’ dedi. Ben bundan kaçınınca babam Resûlullah’ın yanına gitti ve durumu ona anlattı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s) bana: ‘Onu boş’ dedi. Ben de boşadım.” (et-Tayâlisî, 1999: III/363-364).

Rivayetin yer aldığı ikinci sıradaki kaynak İbn Ca’d’ın (ö. 230) *Müsned*’idir. Rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ، أَنَا ابْنُ أَبِي ذُنْبٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةٌ كُنْتُ أُحِبُّهَا، وَكَانَ أَبِي يَكْرَهُهَا فَأَمَرَنِي بِطَلْقِهَا، فَأَبَيْتُ، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَا عَبْدَ اللَّهِ طَلِّقْهَا "

‘Alî bize anlattı ve dedi ki, İbn Ebî Zi’b bize haber verdi. O da el-Hâris b. Abdurrahman’dan, o da Hamza b. Abdullah b. Ömer’tan, o ise babasından rivayetle dedi ki: “Sevdiğim bir eşim vardı. Babam ise ondan hoşlanmadığı için bana boşamamı emretti. Ben kabul etmeyince Ömer durumu Resûlullah’a anlattı. Allah Resûlü, “Ey Abdullah, o eşini boş” dedi (İbn Ca’d, 1985: 989).

Rivayetin yer aldığı üçüncü sıradaki kaynak Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241) *Müsned*’idir. Eserdeki bir rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذُنْبٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةٌ أُحِبُّهَا، وَكَانَ عُمَرُ يَكْرَهُهَا، فَأَمَرَنِي أَنْ أَطْلِقَهَا، فَأَبَيْتُ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ امْرَأَةً كَرِهْتُهَا لَهُ، فَأَمَرْتُهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا فَأَبَى، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَا عَبْدَ اللَّهِ طَلِّقْ امْرَأَتَكَ " فَطَلَّقْتُهَا

Yezîd bize anlattı dedi ki, İbn Ebî Zi’b bize haber verdi. O, el-Hâris b. Abdurrahman’dan, o Hamza b. Abdullah b. Ömer’den, o da babasından rivayetle dedi ki: “Sevdiğim bir eşim vardı. Babam ise ondan hoşlanmadığı için bana boşamamı emretti. Ben kabul etmeyince Allah Resûlü’ne “Ey Allah’ın Resulü, Abdullah b. Ömer’in nikâhında ona layık görmediğim bir kadın var. Bu nedenle de ondan bu kadını boşamasını emrettim. O ise kabul etmedi” dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, “Ey Abdullah, eşini boş” dedi. Ben de boşadım.

Bu rivayette dikkatimizi çeken bir detay vardır. Hz. Ömer, durumu Resûlullah’a anlatırken, “Ey Allah’ın Resulü, Abdullah b. Ömer’in nikâhında ona layık görmediğim bir kadın var. Bu nedenle de ondan bu eşini boşamasını emrettim. O ise kabul etmedi” demektir. Burada Hz. Ömer’in “Abdullah b. Ömer’in nikâhında kendisi için sevmediğim -uygun görmediğim- bir kadın var” ifadesi önemlidir (Ahmed b. Hanbel, 1999: IX/54). Burada Hz. Ömer’in niçin oğlundan eşini boşamasını istediği konusunda detaylı olmasa da bize fikir verecek bir ifade yer almaktadır. Bu ifadede Hz. Ömer’in oğlunun eşinden hoşlanmadığına dair bir ifade yoktur. Kanaatimizce o kadını kişiliği ile (takva, ahlak, şahsiyet vs.) İbn Ömer’e layık görmemektedir.

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan diğer bir rivayette farklı bir detayın daha olduğunu görüyoruz. Buna göre Resûlullah (s.a.s.), Abdullah’ı çağırılmış ve ona eşini boşamasını emretmiş o da eşini boşamıştır. Rivayette bunların tamamı açıkça zikredilmiştir. Bu rivayet aynı isnâd ve metin ile ‘Abd b. Hümejd’in (ö. 249) *Müsned*’inde de yer almıştır. Rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُنْبٍ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةٌ أُحِبُّهَا، وَكَانَ أَبِي يَكْرَهُهَا، فَأَمَرَنِي أَنْ أَطْلِقَهَا، فَأَبَيْتُ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَأَرْسَلَ إِلَيَّ فَقَالَ: " يَا عَبْدَ اللَّهِ طَلِّقْ امْرَأَتَكَ " فَطَلَّقْتُهَا

Abdülmelik b. ‘Amr bize anlattı dedi ki, İbn Ebî Zi’b bize anlattı. O, el-Hâris’ten, o, Hamza b. Abdullah b. Ömer’den, o da babasından rivayetle dedi ki; “Sevdiğim bir eşim vardı. Babam ise ondan hoşlanmadığı için bana boşamamı emretti. Ben kabul etmeyince Allah Resûlü’ne bu durumu anlattı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) bana yolladı ve “Ey Abdullah, eşini boş” dedi. Ben de boşadım (Ahmed b. Hanbel, 1999: IX/143).

Müsned’teki diğer bir rivayette, Resûlullah (s.a.s.), Abdullah’ı çağırıp; قَالَ أَطْعِ أَبَاكَ “Babana İtaat Et” demekte, önceki rivayette verilen diğer detaylar ise zikredilmemektedir. Rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا يَحْيَىٰ عَنْ ابْنِ أَبِي ذُنُبٍ عَنْ خَالِهِ الْحَارِثِ عَنْ حَمْرَةَ بِنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ عُمَرَ يَكْرَهُهَا فَقَالَ طَلَّقَهَا فَأَبَيْتُ فَأَتَى عُمَرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَطْعِ أَبَاكَ

Yahyâ bize anlattı. O, İbn Ebî Zi’b’ten, o, el-Hâris’ten, o, Hamza b. Abdullah b. Ömer’den, o da babasından rivayetle dedi ki; “Benim sevdiğim ama babamın hoşlanmadığı bir eşim vardı. Bana “onu boş” dedi. Ben çekinince Ömer Resûlullah’a geldi. Resûlullah (s.a.s.) “Babana itaat et” dedi (Ahmed b. Hanbel, 1999: VIII/332-333).

Ahmed b. Hanbel’in verdiği dördüncü rivayette de lafız farklılıkları göze çarpmaktadır. Burada da Hz. Ömer’in sevmeyişi için oğlu Abdullâh’tan eşini boşamasını istediği, oğlunun “Hayır” demesi üzerine, Ömer’in Hz. Peygambere haber verdiği ve bunun üzerine Resûlullâh’ın Abdullâh’ı çağırıp; “Eşini boş” diye emrettiği ve Abdullâh’ın da eşini boşadığı anlatılmaktadır. Arapça metni şöyledir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ قَرَأْتُ عَلَىٰ أَبِي حَدَّثَنَا حَمَادٌ يَعْنِي الْأَخْيَاطَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُنُبٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَمْرَةَ بِنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ كَانَ تَحْتِي امْرَأَةً كَانَتْ يَكْرَهُهَا فَقَالَ لِي أَبِي طَلَّقَهَا فَلْتُ لَا فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ فَدَعَانِي فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ طَلَّقْ امْرَأَتَكَ قَالَ فَطَلَّقْتُهَا

Abdullah dedi ki Kıraat yoluyla babamdan hadisi naklettim. Babam dedi ki bize Hammâd yani el-Hayyât anlattı. O da dedi ki bize İbn Ebî Zi’b anlattı. O, el-Hâris b. Abdurrahman’dan, o, Hamza b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb’tan, o da babasından rivayetle dedi ki; “Babam Ömer’in hoşlanmadığı bir eşim vardı. Bana “onu boş” dedi. Ben “hayır” dedim. O da Resûlullah’a gelerek ona haber verdi. Allah Resûlü beni çağırdı ve bana “Abdullah! Eşini boş” dedi ve ben de onu boşadım (Ahmed b. Hanbel, 1999: X/492).

Ebû Dâvud (ö. 275)’un *Sünen*’inde de rivayetin lafızları kısmen değişikliklere uğramışsa da Hz. Peygamberin verdiği cevap aynıdır, rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَىٰ عَنْ ابْنِ أَبِي ذُنُبٍ قَالَ حَدَّثَنِي خَالِي الْحَارِثُ عَنْ حَمْرَةَ بِنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةً وَكُنْتُ أُحِبُّهَا وَكَانَ عُمَرُ يَكْرَهُهَا فَقَالَ لِي طَلَّقَهَا فَأَبَيْتُ فَأَتَى عُمَرَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «طَلَّقَهَا»

Müsedded bize anlattı, dedi ki bize Yahyâ anlattı. Yahyâ, İbn Ebî Zi’b’den rivayet etti. İbn Ebî Zi’b dedi ki bana dayım el-Hâris anlattı. O da Hamza b. Abdullâh b. Ömer’den, o da babasından rivayetle dedi ki: “Benim (*nikâhum*) altında

sevdiğim bir kadın vardı. Ömer onu kerih gördüğü için benden onu boşamamı emretti. Ben onun emrini dinlemeyince gidip bu durumu Hz. Peygambere anlattı. Hz. Peygamber de bana: “Onu boş” dedi.” (Ebû Dâvud, ty: IV/499).

Tirmizî’nin (ö. 279) *Câmi*’inde yer alan aynı rivayetin metnine baktığımızda, anlama da etki eden değişikliklerin olduğu görülmektedir. Tirmizî’deki rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَنبَأَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، أَنبَأَنَا ابْنُ أَبِي ذُنُبٍ، عَنْ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةً أُحِبُّهَا، وَكَانَ أَبِي يَكْرَهُهَا، فَأَمَرَنِي أَبِي أَنْ أَطْلُقَهَا، فَأَبَيْتُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ: " يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، طَلَّقْ امْرَأَتَكَ "

Ahmed b. Muhammed bize anlattı ve dedi ki; bize İbn el-Mübârek haber verdi. İbn el-Mübârek dedi ki; İbn Ebî Zi’b haber verdi. İbn Ebî Zi’b, el-Hâris b. Abdurrahman’dan, o Hamza b. Abdullâh b. Ömer’den, o da İbn Ömer’den rivayetle dedi ki: “*Nikâhum* altında sevdiğim bir kadın vardı. Babam ise onu sevmiyordu. Bana boşamamı emretti. Ben bundan kaçındım ve Hz. Peygamber’e durumu anlattım. Resûlullâh (s.a.s.): ‘Ey Abdullah b. Ömer! Eşini boş’ dedi.” (Tirmizî, ty: III/485).

Tirmizî hadisin sonunda, rivayetin sadece bir râvîden geldiğini ifade ederek: “Bu rivayeti sadece İbn Ebî Zi’b’den gelen bir hadis olarak biliriz” demektedir. Ayrıca rivayetin sıhhati konusunda da “حسن صحيح” “Hasenun sahihun” ifadesini kullanmaktadır. Son dönem âlimlerinden Elbânî de rivayeti “Hasen” kabul etmiştir (Tirmizî, ty: III/485).

Dikkat edilirse geçen rivayetlerde yaşanan durumu Resûlullâh’a (s.a.s.) bildiren Hz. Ömer iken Tirmizî’nin rivayetinde oğlu Abdullâh b. Ömer’dir. Ayrıca Hz. Peygamber ona, ‘Ey Abdullah b. Ömer! Eşini boş’ diyerek isimle hitap etmekte ve eşini boşamasını emretmektedir. Tayâlisî’nin *Müsned*’i ile İbn Mâce’nin (ö. 273) *Sünen*’indeki rivayetlerde de İbn Ömer’in eşini boşadığı hususu yer almaktadır.

Aynı şekilde Elbânî’nin “Hasen” kabul ettiği ve İbn Mâce’nin *Sünen*’inde yer alan rivayette durumu Resûlullâh’a (s.a.s.) götürüp anlatanın Hz. Ömer olduğu açıkça zikredilmişken, durum karşısında Resûlullâh’ın (s.a.s.) Hz. Ömer’e ne dediği zikredilmemiştir. Oysa Resûlullâh’ın (s.a.s.) ağzından çıkan ifade bizim için çok önemlidir. Zira o ifadeye göre biz bir şeyler konuşabiliriz. Oysa onun kavli yerine İbn Ömer’in, “Resûlullâh (s.a.s.) bana eşimi boşamamı emretti ben de boşadım” ifadesi yer almıştır (İbn Mâce, ty: I/675). Bu değişiklik açık bir râvî tasarrufudur ve böylesi önemli bir konuda râvîlerin tasarrufa gitmesi kanaatimizce isabetli olmamıştır. Rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَسَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَىٰ بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، وَعُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُنُبٍ، عَنْ خَالِهِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: " كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةً وَكُنْتُ أُحِبُّهَا، وَكَانَ أَبِي يُبْغِضُهَا، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَمَرَنِي أَنْ أَطْلُقَهَا فَطَلَّقْتُهَا "

Hâkim’in *el-Müstedrek*’inde söz konusu rivayet iki yerde yer almakta ve her iki rivayette de taşıyıcıları yani râvî tasarrufları göze çarpmaktadır. Rivayetlerde Hz. Ömer’in durumu gidip Resûlullâh’a anlatış şekli detaylı anlatılmış, Resûlullâh’ın

cevâbî sözü “Ey Abdullah b. Ömer, Eşini boşa ve babana itaat et” diye verilmiştir. Rivayetlere göre Abdullâh da, “Ben de eşimi boşadım” demiştir. *El-Müstedrek*’teki birinci rivayet (Hâkim, ty: IV/153-154):

أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ حَكِيمٍ الْمَرْوَزِيُّ، أَنَّ أَبَا الْمُؤَجَّجِ، أَنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنِي ابْنَ أَبِي ذُنَيْبٍ، حَدَّثَنِي خَالِي الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةً تُعْجِبُنِي، وَكَانَ عُمَرُ يَكْرَهُهَا، فَقَالَ لِي طَلِّقْهَا، فَأَبَيْتُ، فَأَتَى عُمَرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ امْرَأَةً قَدْ كَرِهْتُهَا، فَأَمَرْتُهُ أَنْ يَطْلِقَهَا، فَأَبَى، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: " يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، طَلِّقْ امْرَأَتَكَ، وَأَطِعْ أَبَاكَ ". قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَطَلَّقْتُهَا

el-Müstedrek’teki diğer rivayet de şöyledir:

أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِيِّ الْحَافِظُ بِهَمْدَانَ، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحُسَيْنِ، ثنا آدمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ، ثنا ابْنُ أَبِي ذُنَيْبٍ، حَدَّثَنِي خَالِي الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةً أُجِبُّهَا، وَكَانَ عُمَرُ يَكْرَهُهَا، فَقَالَ عُمَرُ طَلِّقْهَا، فَأَبَيْتُ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: " أَطِعْ أَبَاكَ وَطَلِّقْهَا "، فَطَلَّقْتُهَا

Hâkim’in bu rivayetler için yaptığı değerlendirmeler bizim için önemlidir. O bu rivayetler için şöyle demektedir. Birinci rivayet için;

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ

“Bu hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahih bir hadistir. Fakat ikisi de bu hadisi kitaplarına almamıştır.”

İkinci rivayet için;

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ، وَالْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ هُوَ ابْنُ أَبِي ذُنَيْبٍ خَالَ ابْنِ أَبِي ذُنَيْبٍ قَدْ اِحْتَجَّ جَمِيعًا بِهِ

“Bu hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahih bir hadistir. Fakat ikisi de bu hadisi kitaplarına almamıştır. Oysa ikisi (Buhârî ve Müslim) de İbn Ebî Zübâb el-Medenî’in oğlu, *El-Hâris b. Abdurrahman* ile ihticâc etmişlerdir. (Rivayetlerini eserlerine almışlardır.)” (Hâkim, ty: II/197-198)

Rivayet İbn Hibbân’ın (ö. 354) *Sahih*’i başta olmak üzere, Nesâî (ö. 303)’nin *Sünenü’l-Kübrâ*’sında (Nesâî, 2001: V/278), Taberânî’nin (ö. 360) *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’i (Taberânî, 1983: XII/325) ve sonraki hadis kaynaklarımızda da yer almıştır. Şu’ayb el-Arnâvût isnadını sahih olarak değerlendirmiştir (İbn Hibbân, 1993: II/170). Rivayet tek bir isnâd ile gelmiş ve daha sonra tariklere ayrılarak kaynaklara girmiştir.

Hz. Peygamber’in İbn Ömer’e söylediği çok kısa olan sözünde meydana gelen tağyirleri yani râvî tasarruflarını daha iyi görmek için kaynaklardaki hadis metinlerini Tablo 1’de bir arada görelim.

Tablo 1’de görüldüğü gibi az da olsa râvî tasarrufları göze çarpmaktadır. Kanaatimizce bu tağyirler mana ile rivayetten kaynaklanmıştır. Mana ile rivayet bir hadisin bütünlüğünü bozabilen tasarruflardan biridir. Bu, genelde hadis rivayetinde uygulanan bir metottur (Coşkun, 2011: 37). Ancak âlimler, mana ile rivayete her hadis için cevaz

vermemişlerdir (Coşkun, 2011: 37). Kanaatimizce bu hadis de mana ile rivayet edilebilecek bir hadis değildir. Aslında İbn Ömer de lafzen rivayete önem veren sahâbilerin başında gelmektedir (Kandemir, 1988: I/127). Onun rivayeti lafzen yani Resûlullah’tan işittiği lafızlarla aynen rivayet ettiği kesindir. Ancak sonraki râvîler anladıklarını lafzen rivayet etmek yerine, kendi sözleriyle anladıkları şekilde vermişlerdir. Bir-iki kelimelik bir hadiste bu tağyirlerin olması, uzun hadislerde daha büyük tağyirlerin olma olasılığını akla getirmektedir. Bu itibarla hadislere anlam verilmeden önce metinlerde tağyirlerin olup olmadığının iyice araştırılması gerekmektedir.

Tablo 1. Hz. Peygamber’in İbn Ömer’e söylediği sözün kaynaklardaki metni.

Kaynaklar	Metin ve Tercüme
Ebü Dâvud et-Teyâlisî (ö. 204), <i>Müsned</i> ,	فَقَالَ: طَلَّقْتُهَا “Onu boşa” dedi.
İbn Ca’d (ö. 230), <i>Müsned</i> ,	فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ طَلَّقْتُهَا Rasûlullah (s.a.s.), “Ey Abdullah, Onu boşa” dedi.
Ahmed b. Hanbel (ö. 241), <i>Müsned</i> ,	فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ طَلِّقْ امْرَأَتَكَ Rasûlullah (s.a.s.) bana, “Ey Abdullah, karımı boşa” dedi.
Ahmed b. Hanbel, <i>Müsned</i> ,	فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ طَلِّقْ امْرَأَتَكَ “Ey Abdullah, karımı boşa” dedi.
Ahmed b. Hanbel, <i>Müsned</i> ,	فَقَالَ: أَطِعْ أَبَاكَ “Babana itaat et” dedi.
Ebü Dâvud (ö. 275), <i>Sünen</i> ,	فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: طَلِّقْهَا Hz. Peygamber, “Onu boşa” dedi.
Tirmizî (ö. 279), <i>Câmi</i> ,	فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، طَلِّقْ امْرَأَتَكَ Hz. Peygamber, “Ey Ömer oğlu Abdullah, karımı boşa” dedi.
İbn Mâce (ö. 275), <i>Sünen</i> ,	فَأَمَرَنِي أَنْ أَطْلِقَهَا فَطَلَّقْتُهَا “Bana onu boşamamı emretti. Ben de onu boşadım.”
Hâkim (ö. 405), <i>Müstedrek</i> ,	فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، طَلِّقْ امْرَأَتَكَ، وَأَطِعْ أَبَاكَ Rasûlullah (s.a.s.) bana, “Ey Ömer oğlu Abdullah, karımı boşa ve babana itaat et” dedi.
Hâkim, <i>Müstedrek</i>	فَقَالَ: أَطِعْ أَبَاكَ وَطَلِّقْهَا “Babana itaat et ve onu boşa” dedi.

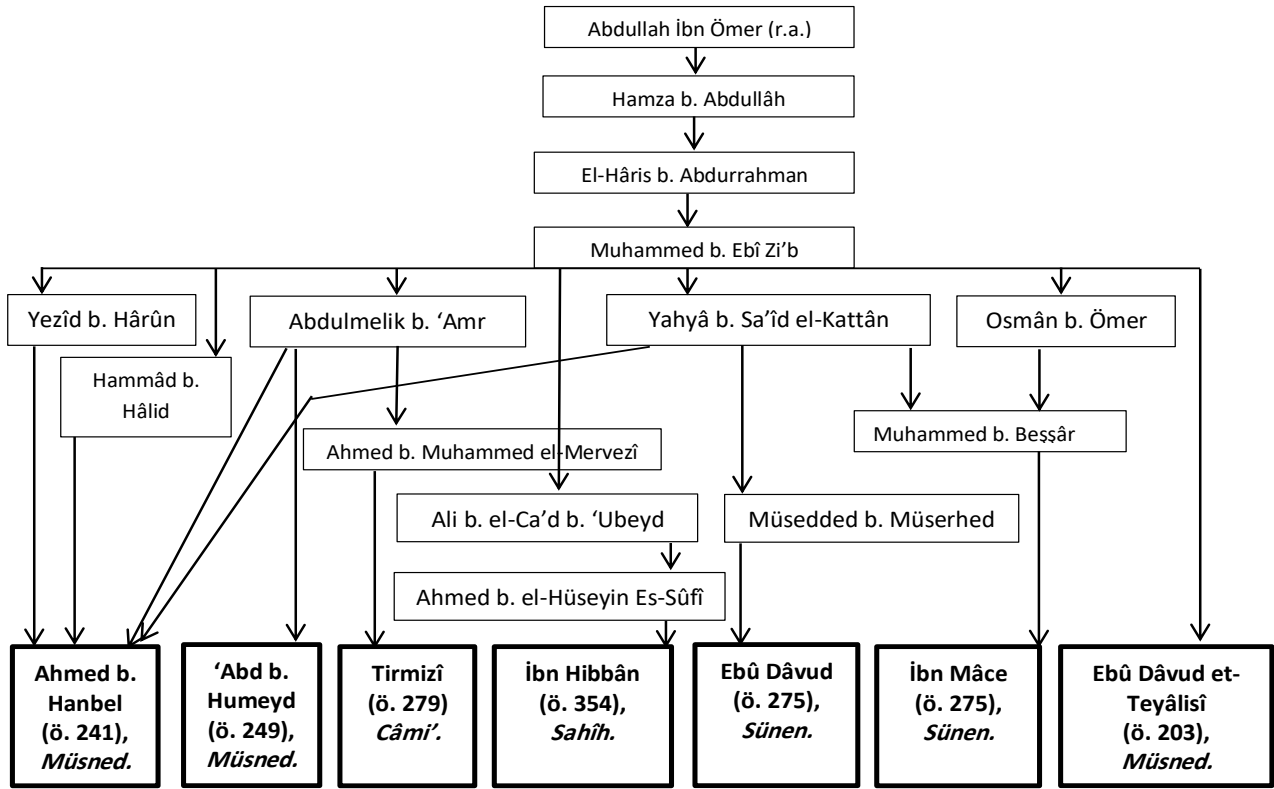
2. Hadisin Sıhhat Değerlendirmesi

Bir hadis hakkında bir şeyler söyleyebilmek için evvela o hadisin makbûl olması yani merdûd bir rivayet olmaması gerekmektedir. Zira ancak makbûl bir hadis ile amel edilir. Bu itibarla rivayetin sıhhat derecesini tespit etmek için evvela sened ve metin tenkidi yapılacak, hadisin nasıl anlaşılması gerektiği konusuna sonra değinilecektir.

2.1. Hadisin Senedi

Burada hadisin tüm kaynaklardaki senedlerini tek tek vermek makalenin sınırını aşacağından sadece yukarıda metinlerini de zikrettiğimiz erken dönem temel hadis kaynaklarımızdaki senedleri bir arada şema üzerinde verilecektir.

Şekil 1. Hz. Peygamber'in İbn Ömer'e Söylediği Sözü'nün Senedleri

Şekil 1'de görüldüğü gibi rivayet Muhammed b. Ebî Zî'b'e (ö. 159) kadar tek bir senedle gelmiş ondan sonra tarihlere ayrılmıştır. Dolayısıyla rivayetimiz aslında ferid bir rivayettir. Rivayetin girdiği ilk kaynaklar ise Ebû Dâvud et-Teyâlisî'nin *Müsned*'i ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'idir. Şimdi cerh ve ta'dîl âlimlerinin bu senedlerde yer alan râvîler hakkındaki görüşlerine bakalım.

2.1.1. Ebû Dâvud et-Teyâlisî'nin *Müsned*'indeki Rivayet

Daha önce ifade edildiği gibi İbn Ömer'den gelen rivayetin, İbn Ebî Zî'b'e (ö. 159) kadar gelen senedi ferid mutlaklıdır. Yani rivâyetin bütün kaynaklardaki senedi dördüncü râvî olan Muhammed b. Ebî Zî'b'e kadar müşterektir ve aynıdır. Rivâyet bu sened ile ilk müsned eser sayılan Ebû Dâvud et-Teyâlisî'nin *Müsned*'ine girmiştir. Ebû Dâvud et-Teyâlisî dışında dört râvî daha bu hadisi İbn Ebî Zî'b'den almış ve kendilerinden sonraki râvîlere aktarmışlardır. Şimdi hadisün müşterek senedi olan bu kısımdaki râvîleri inceleyelim.

2.1.1.1. Abdullâh b. Ömer

Hadisimizin ilk ağızdan hem râvîsi hem de hadis içeriğini yaşayan kişi olan Abdullâh b. Ömer (r.a.) değerli bir sahâbîdir. İlim ve amelde İslam'ın mümtaz simâlarından biri olan Abdullah b. Ömer (r.a.) (ö.73), ikinci halife emîru'l-mu'minin Ömer b. Hattâb'ın oğludur. Resûlullah'ın eşi Hafsa'nın kardeşidir. Kendisi gibi genç sahâbîlerden biri olan Câbir b. Abdullâh (ö. 78) onu, "Aramızdan dünyaya hiç meyletmeyen tek kişi" diye methetmiştir (Zehebî, 1998: I/37-40).

Dolayısıyla hadisimiz, Abdullah b. Ömer (r.a.) yönünden sahihtir ve olduğu gibi nakledilmiştir. Rivayetin gerek sened gerekse metniyle ilgili bir kusurdan söz edilecekse Abdullah

b. Ömer (r.a.)'den sonraki râvîlere bakılmalıdır. Abdullâh b. Ömer'in hadisleri çoğunlukla hizmetlisi Nâfi' tarafından rivâyet edilmişken (Zehebî, 1998: I/99), bu rivâyet, Abdullâh'ın oğlu Hamza'dan gelmektedir. Şimdi de cerh ve ta'dîl âlimlerinin Hamza b. Abdullâh hakkındaki görüşlerine bakalım.

2.1.1.2. Hamza b. Abdullâh b. Ömer

Tabiünun orta tabakasından biri olan Hamza (ö. 101-110?), Abdullah b. Ömer'in oğlu Sâlim'in kardeşidir. Kütüb-i Sitte başta olmak üzere birçok hadis kaynağında rivâyetleri yer almıştır. Babası Abdullah b. Ömer, Hz. Aişe ve halası Hafsa'dan hadisler rivâyet etmiş, ondan da başta İbn Ebî Zî'b'in dayısı el-Haris b. Abdurrahman olmak üzere birçok kişi hadis rivâyet etmiştir. el-Mizzî (ö. 742), Hamza'nın hadislerinin çok olmadığını söylemektedir. el-'İclî'nin onu sıkı kabul ettiğini ve İbn Hibbân'ın da onu "*es-Sıkât*" adlı eserinde zikrettiğini söylemektedir. Ayrıca Yahya b. Sa'îd'in, " Medine'nin on iki fakihî arasında onu da zikrettiğini" nakletmektedir (Buhârî, 1986: II/272; El-Mizzî, 1994: VII/330-vd).

Gerek rivayetlerinin sahih temel hadis kaynaklarında yar alıyor olması, gerekse cerh ve ta'dîl âlimlerinin onu sıkı kabul etmesi, Hamza'nın adalet ve zabt sahibi birisi olduğunda bir şüphe bırakmamaktadır. Mevzu bahis olan hadisi de babasından aldığı için lika (hocası ile doğrudan buluşma) ve muâsaratta (aynı zaman diliminde yaşama) da bir sıkıntı yoktur.

2.1.1.3. *El-Hâris b. Abdurrahman (El-Hâris b. Abdurrahman el-Kuraşî el-‘Âmirî, Ebû Abdurrahmân el-Medenî)*

Yukarıda zikri geçtiği üzere el-Hâris b. Abdurrahman (ö. 127), Hamza b Abdullâh'ın talebelerinden biridir. Hamza'dan, kardeşi Sâlim b. Abdullah'tan ve daha birçok kişiden hadisler almıştır. İbn Ebî Zi'b'in dayısı olan el-Hâris'ten kız kardeşinin oğlu Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Zi'b hadis rivayet etmiştir. Birçok âlim bunun dışında kimsenin ondan hadis rivayetinin olmadığını söylemiştir.

Nesâî, onun için "leyse bihî be'sun" -Ta'dîl'in dördüncü derecesini ifade eder. Genel olarak tevsik anlamına gelmektedir. Böyle râvîlerin hadisleri yazılır ancak sıhhati araştırılır (el-Minşâvî, 1996: 91), derken İbn Hibbân'ın da onu "*es-Sikât*" adlı eserinde zikretmiştir. Kutub-i Sitte'den Buhârî ve Muslim dışında kalan dört sünende de rivâyetleri yer almıştır (El-Mizzî, 1994: V/255-257). Sahâbîlerle gazvelere de çıkmış olan el-Hâris, yetmiş üç yaşında hicri 127'de vefat etmiştir (İbn Hibbân, 1975: IV/134).

İbn Ebî Hâtım da İbn Ebî Zi'b'in dayısı el-Hâris'ten rivayetlerinin olduğunu zikretmiş ve Yahya b. Ma'in'in "Hadisleri rivayet edilir. O, meşhur biridir," dediğini ifade etmiştir (İbn Ebî Hâtım, III/80). İbn Hacer de onun için "sadûkun" -Birinci derece tavsik ifadesi değildir. Kendisi için bu ifade kullanılan râvîlerin hadisleri sahih değil hasen kabul edilir. "Lâbe'se bihi" ifadesi ile aynı şeyi ifade eder (el-Minşâvî, 1996: 73)- ifadesini kullanmıştır (İbn Hacer, 1991: 146).

Netice olarak El-Hâris'in cerh ve ta'dîl âlimlerince cerh edilmemişse de tam tevsik de edilmemiştir. Ancak onun bu hadisi Hamza b. Abdullah'tan aldığı ve bunu Muhammed b. Ebî Zi'b'e aktardığına mani bir engel görünmemektedir. Yani tahammül ve edâ ile ilgili bir problem yoktur. Fakat kendisi için "sadûkun" ve "lâ be'se bihi" gibi ifadeler kullanıldığı için rivayetleriyle hemen hüküm verilemez. Söz konusu rivayetleri, tam zabt edip etmediği araştırıldıktan sonra hüküm verilmelidir.

2.1.1.4. *Muhammed b. Ebî Zi'b (Muhammed b. Abdurrahman b. el-Muğîre b. el-Hâris b. Ebî Zi'b el-Kuraşî el-‘Âmirî Ebû'l-Hâris el-Medenî)*

Tebe-i tâbiünden biridir ve kader ile itham edilmiştir. İbn Ebî Zi'b (el-Cuzecânî, 1990: 319), hicri 80'de doğmuştur. Nâfi', İkrime ve başka tâbiilerden rivayetleri vardır. Hicaz ve Iraklı eimme-i kibardan âlimler ondan rivayet etmişlerdir. İbn Hibbân onun için "Medine fakih ve abidlerinden biri idi ve hakkı söylemekten çekinmezdi ama kader fikrini savunurdu" demektedir. Hatta Mâlik b. Enes bunun için onunla konuşmazdı. Bağdat'a gitmiş oradan Medine'ye dönerken Kûfe'de 79 yaşında hicri 159'da vefat etmiştir (İbn Hibbân, 1993: VII/390-391; Nevevî, ty: 86).

Yahyâ b. Ma'in onu sıkı kabul etmiştir. Alî İbn el-Medîni, Ebû Zur'a da onu sıkı kabul etmişlerdir (İbn Ebî Hâtım, 1952: VII/314). Zehebî de onu methetmiş ve sıkı kabul etmiştir (Zehebî, 1992: II/194). İbn Hacer de onun için "fakih ve sıkı" demiştir (İbn Hacer, 1991: 493). Ahmed b. Hanbel onu Sa'id b. Müseyyeb'e benzetmiş ve onun Mâlik b. Enes'ten takvaca daha üstün olduğunu lakin Malik kadar ricâl seçimine dikkat etmediğini söylemiştir (El-Mizzî, 1994: XXV/634). Sahihayn'de rivayetleri vardır.

Kendisinden Süfyân-ı Sevrî, Yahyâ b. Sa'id el-Kattân gibi önemli muhaddisler rivayette bulunmuşlardır (El-Kelâbâzî, 1987: II/662).

Görüldüğü gibi İbn Ebî Zi'b'in kaderle itham edilmiş olması, cerh sebebi olarak kabul görmemiş, Buhârî başta olmak üzere birçok hadis imâmı tarafından tevsik edilmiştir.

2.1.1.5. *Ebû Dâvud et-Teyâlisî*

Süleyman b. Dâvud b. el-Cârûd Ebû Dâvud et-Teyâlisî (ö. 203) ilk müsned eser sahibidir. İbn Hibbân ile el-İclî sıkâ râvîler arasında zikretmişlerdir (İbn Hibbân, 1975: VIII/275; el-İclî, ty: I/427). Zehebî (ö. 748), Ebû Dâvud'un sıkı ve hafız bir hadis âlimi olduğunu, adaletine zarar verebilecek bir durum bilmediğini, hatta onun "otuz bin hadisi ezberden serdedebileceğini" söylediğini aktarmıştır. Bununla birlikte İbrâhîm b. Sa'id el-Cevherî onun için, bin kadar hadiste hata ettiğini söylerken (Zehebî, 1992: 103; Zehebî, 1992: 459; Zehebî, 1406: II/203), Ebû Hâtım, "çok hata ederdi" demiştir (Zehebî, ty: 401). İbn Hacer de onun kırk bin hadis hafızı ve sıkı olduğunu ancak bazı hadislerde hata ettiğini zikretmiştir.

Buhârî rivayetlerine ta'liklerinde yer verirken, Muslim ve dört sünen sahibi ise rivayetlerini almışlardır. Şu'be ve Süfyân-ı Sevrî gibi önemli râvîlerden hadis rivayet etmiş, ondan da Ahmed b. Hanbel, Alî el-Medîni gibi hadis imamları ve birçok kişi rivayet etmişlerdir (İbn Hacer, 1991: 250; İbn Hacer, 1995: IV, 161; Işık, 2008).

Öyleyse Ebû Dâvud et-Teyâlisî, her ne kadar cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından sıkı kabul edilmişse de bir kısım hadislerde hata ettiği anlaşıldığından rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılmalı, haklarında karar verilmeden önce başka râvîlerin rivayetlerine arz edilmelidir.

2.1.2. *Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki Rivâyetler*

Rivayet, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine dört tarikten girmiştir. Rivâyetin dört tarihinin de senedi İbn Ebî Zi'b'de birleşmektedir. Yani rivâyet tek sened ile İbn Ebî Zi'b'e kadar gelmiş o birçok talebesine anlatmıştır. Bunlardan biri yukarıda geçtiği gibi Ebû Dâvud et-Teyâlisî iken diğer dördü Yezîd b. Hârûn, Abdulmelik b. 'Amr, Yahyâ b. Sa'id el-Kattân ve Hammâd b. Hâlid'tir. İşte Ahmed b. Hanbel rivayeti, bu dördünden ayrı ayrı almıştır. Şimdi bu dört râvî'nin cerh ve ta'dîl durumuna bakalım.

2.1.2.1. *Yezîd b. Hârûn b. Zâzî Ebû Halid el-Vâsitî*

Etbâ-ı tâbiünden ve Kütüb-i Sitte râvîlerinden biri olan Yezîd b. Hârûn el-Vâsitî (ö. 206), birçok âlim tarafından sıkı, hafız, imâmun fi'l-hadîs, sahihu'l-hadîs ve mutkin gibi ta'dîl ifadeleriyle nitelendirilmiştir. Yahyâ b. Ma'in, Alî el-Medîni ve Ahmed b. Hanbel bunlardan bazılarıdır (İbn Ebî Hâtım, 1952: IX/295; İbn Hacer, 1995: XI/321). Kendisi, bir hadis dışında hiçbir zaman tedlîste bulunmadığını söylemiştir. Tedlîs yaptığı o rivayeti de 'Avn'den yaptığını ayrıca belirtmiş, daha sonra "keşke yapmasaydım" demiştir (İbn Hacer, ty: 27). Kendisinden hadis alanlar arasında bu rivayeti eserine alan Ahmed b. Hanbel de vardır ('Alâu'dîn, 1988: 376). Ayrıca İbn Hibbân *el-Mecruhîn* adlı eserinde para kazanma peşinde olan birisinin Yezîd b. Hârûn'un hazır olduğu bir mecliste onun adına rivayetler uydurduğunu da zikretmiştir (İbn Hibbân, 1992: I/86). Hadiste cerh ve ta'dîl

ehliyetine sahip biri olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır (Buhârî, 1986: II/88; Zehebî, 1425: 111).

Bütün bu tevsiklerle beraber ömrünün sonunda gözlerini kaybettikten sonra rivayet ettiği hadislerde hatalar yaptığının ve tedlîste bulunduğu iddia edilmiş olması mevzu bahis rivayeti kendisinden aldığı İbn Ebî Zî'b'in de önemli şeyhleri arasında sayılmamış olması bu rivâyetine mesafeli bakmamızı gerekli kılmaktadır ('Alâu'dîn, 1988: 376; İbn Hacer, 1995: XI/321).

2.1.2.2. Abdulmelik b. 'Amr el-Kaysî Ebû 'Âmir el-Basrî

Basra'lı olan Abdulmelik b. 'Amr el-Kaysî Ebû 'Âmir (ö. 205) dokuzuncu tabakadandır. Kütüb-i Sitte râvilerindedir. İbn Ma'in'e göre sıkâ, Ebû Hâtım'a göre sadûk, Nesâî'ye göre sıkâ me'mun, el-'İclî'ye göre sıkâ, Zehebî'ye göre el-imâmu'l-hâfiz, İbn Hacer ve daha birçok alime göre de sıkâ biridir. Şu'be ve Alî b. Mubârek'ten semâ'ı vardır (Buhârî, 1986: V/425; İbn Hacer, 1991: 365; İbn Hacer, 1995: VI/363). İbn Hibbân da Sıkât'ında zikretmiştir. Kendisinden İshâk b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel gibi büyük hadis imamları ve daha birçok râvi hadis rivayet etmişlerdir (İbn Hibbân, 1975: VIII, 388; el-Mizzî, 1994: XVIII/365).

İbn Ebî Zî'b'den rivayetlerinin olduğu da kaynaklarımızda zikredildiğinden şu durumda onun Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine geçen rivayetinin senedi İbn Ebî Zî'b hakkında verilen yukarıdaki bilgiler nedeniyle en azında hasen kabul edilmelidir.

2.1.2.3. Yahyâ b. Sa'id el-Kattân Ebû Sa'id el-Basrî

Lakabı el-Ahvel olan Yahyâ b. Sa'id b. Ferrûh el-Kattân (ö. 198) hadis hafızlarındandır. İbn Hacer onun için birinci derece tevsik ifadelerinden "sıkâ, mutkîn, hâfiz, imâm, kudve" ifadelerini kullanmaktadır. Hicrî 198'de 78 yaşında vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte râvilerindedir. İmâm Mâlik b. Enes, el-Evzâ'î, İbn Cüreyc, İbn Ebî 'Arûbe, Süfyân-ı Sevrî, Şu'be gibi birçok hadis imâmından hadis semâ'ı vardır. Kendisinden Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Alî İbn el-Medîni ve Yahyâ b. Ma'in gibi önde gelen muhaddisler ile kendi şeyhlerinden Şu'be, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân b. 'Uyeyne ve akranlarından Abdurrahmân b. Mehdî ile Mu'temir b. Süleymân ve daha birçok kimse ondan rivayette bulunmuşlardır (İbn Hacer, 1991: 591; İbn Hacer, 1995: XI/190).

Görüldüğü gibi Yahâ b. Sa'id el-Kattân bütün hadis imamlarının ihticâc ettiği biridir. Bu itibarla onun rivayetleri de hüccet olarak kabul edilmiştir.

2.1.2.4. Hammâd b. Hâlid el-Hayyât

Kendisi Basra'lı olup sonradan Bağdat'a yerleşmiştir. Sahîh-i Müslim ve Sünen-i Erbaa'da rivayetleri vardır (İbn Hacer, 1995: III/7). İbn Hibbân es-Sıkât'ında zikretmiştir. Mâlik b. Enes ile İbn Ebî Zî'b'ten hadis rivayet etmiştir. Ondan da Ahmed b. Hanbel ile Iraklılar rivayette bulunmuştur (İbn Hibbân, 1975: VIII/206). Yahyâ b. Ma'in, Hammâd'ın ümmî biri olduğunu ancak sıkâ olduğunu söylemiştir. Ebû Hatım, "sâlihu'l-hadîstir, sıkadır" derken, Ebû Zur'a da "sıkâ bir şeyhtir" demiştir (İbn Ebî Hâtım, 1952: III/136). Ahmed b. Hanbel onun için "hafız biri idi, ben ve Yahyâ b. Ma'in ondan hadisler aldık" demektedir. Alî b. el-Medîni de sıkâ olduğunu söylemiştir (İbn Hacer, 1995: III/7-8).

2.1.2.5. Ahmed b. Hanbel (Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî)

Ahmed b. Hanbel, dört büyük imamdan biridir. Künyesi Ebû Abdillâh olan Ahmed b. Hanbel hadis rivayetinde sıkâ, hâfiz, fakîh ve hüccet kabul edilmiştir. Hicrî 241'de 77 yaşında iken vefat etmiştir. Süfyân b. 'Uyeyne, Yahyâ b. Sa'id el-Kattân, Ebû Dâvûd et-Teyâlisî, İmam eş-Şâfi'î gibi önemli kişilerden hadis rivayet etmiş, Buhârî ve Müslim gibi hadis imamları da ondan hadis rivayet etmişlerdir (İbn Hacer, 1995: I/62). *Müsned* onun bilinen en önemli eseridir.

2.1.3. Diğer Raviler

Tirmizî, *Sünen*'ine aldığı rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Mûsâ el-Mervezî'den (ö. 235) almıştır. Ahmed b. Muhammed, Buhârî, Tirmizî ve Nesâî'nin kendisinden hadis aldıkları bir râvidir. Merdûye ismiyle bilinir. Cerh ve ta'dîldeki durumu "lâ be'se bih" yani birinci derecede olmasa da 'âdil bir râvidir (El-Mizzî, 1994: I/474).

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine giren rivayetin senedinde Ali b. el-Ca'd b. 'Ubeyd, Ebû'l-Hüseyn el-Cevherî el-Bağdâdî (ö. 230) ile Ahmed b. el-Hüseyn Es-Sûfî (ö. 300'den sonra) bulunmaktadır. Ali b. el-Ca'd, Buhârî ve Ebû Dâvûd'ta rivayetleri bulunan sıkâ ve sebt bir râvidir (İbn Hacer, 1991: 398). Ahmed b. el-Hüseyn Es-Sûfî'yi de el-Hâkim ve başkaları sıkâ kabul etmişlerdir. Bazı alimler ise rivayetlerinin sadece i'tibâr için alınabileceğini söylemişlerdir (Ez-Zehbî, ty: 76).

Ebû Dâvûd'un rivayeti aldığı Müsedded b. Müserhed (ö. 228) el-Esedî el-Basrî de sıkâ ve hâfiz bir râvidir. Basra'da yazılan ilk müsned eserin müellifi olduğu söylenmiştir. Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'de rivayetleri vardır (İbn Hacer, 1991: 528).

İbn Mâce'nin rivayeti aldığı Muhammed b. Beşşâr el-Basrî (ö.252) ise onuncu tabakadan olup sıkâ kabul edilmiştir. Seksen küsur yaşında vefat etmiştir (İbn Hacer, 1991: 469).

2.2. Sened Değerlendirmesi

Ebû Dâvûd et-Teyâlisî'nin *Müsnedi*'ndeki rivayetin senedindeki râvilerin hiçbiri tedlis ile itham edilmemiş ve aralarında da hoca talebe ilişkisi sabittir. Bu durumda senetteki mu'an'an tahammül ve edâ sigaları rivayetin sıhhatine etki etmemektedir. Ayrıca rivayetin Ebû Dâvûd et-Teyâlisî'ye ulaşıncaya kadarki senette yer alan râvilerden sadece el-Hâris b. Abdurrahman için "sadûkun" "lâ be'se bihi" gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Ebû Dâvûd için de "bazı hadislerde hata etmiştir" dediği için rivayetin senedi sahîh değil hasen kabul edilmelidir.

Haklarında cerh ve ta'dîl imamlarının görüşlerini zikrettiğimiz son dört râvi, İbn Ebî Zî'b'den bu rivayeti alarak Ahmed b. Hanbel'e nakleden kişilerdir. Dört râvinin de sıkâ olduğu, tevsiklerinde kayda değer herhangi bir olumsuz durumun olmadığı verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Hâlid el-Hayyât dışında, üç râvi Kutub-i Sitte râvilerindedir. Hammâd b. Hâlid de Müslim râvilerindedir.

Râviler arasındaki lika ve mu'âseratta da bir sıkıntı görülmemektedir. Rivayetin dayandığı İbn Ebî Zî'b'in dayısı olan El-Hâris b. Abdurrahman için "sadûkun", "leyse bihi be's'un" "yurvâ 'anhu" ifadeleri -bu ifadeler hakkında bilgi

için (el-Minşâvî, 1996) bakılabılır- kullanılmıştır. Bu ifadelerle göre el-Hâris'in rivayeti i'tibâr için yazılır ve başka tariklerden gelip gelmediği araştırılır. Dolayısıyla başka tariklerden gelmediği yani ferd olduğu anlaşılana bu rivayetin senedi sahih lizâtihi değildir. Öyleyse senedi için hasen diyebiliriz. Fakat rivayetin tamamı hakkında sağlıklı bir neticeye varmak için rivayeti metin yönünden de değerlendirmemiz gerekir.

2.3. Metin Değerlendirmesi

Rivayetleri bir araya getirdiğimizde ortaya şöyle ortak bir metin çıkmaktadır:

“İbn Ömer şöyle dedi. Benim sevdiğim ama babamın bana layık görmediği için sevmediği bir eşim vardı. Babam benden bu eşimi boşamamı istedi. Ben kabul etmedim. Babam da gidip durumu Allah'ın Resûlü'ne anlattı. Hz. Peygamber de beni çağırıp dedi: “Ey Abdullah, babana itaat et ve o eşini boş” dedi ben de o eşimi boşadım.”

Bu metne göre Hz. Ömer oğluna layık görmediği için oğlu Abdullah'tan eşini boşamasını istiyor. İbn Ömer itaat etmeyince Allah Resûlü'ne (s.a.s.) gidip durumu izah ediyor. Allah Resûlü de İbn Ömer'i çağırıp babası istediği için eşini boşamasını emrediyor ve İbn Ömer de Allah Resûlü'nün emrine itaat edip eşini boşuyor. Bu hadisten ilk etapta anlaşılana şey, kişinin sadece anne-babası istediği için eşini boşaması gerektiğidir. Peki, gerçekten öyle midir? Bunu doğru tespit etmek ve anlamak için konuyu Kur'an ve sahih sünnet bütünlüğünde değerlendirip anlamamız gerekmektedir.

Ayetlerde kadınların hangi durumlarda boşanacağından ziyade boşamayı önleme tedbirleri, boşama sayısı ve sonrasındaki sürecin nasıl işleyeceği üzerinde durulmaktadır (Bakara 2/227-232, 236-237, 241; Ahzâb 33/49; Talâk 65/1; Tahrim 65/5; Nisâ 4/34-35). Zira İslam'a göre evlilik bağı, eşler arasında kurulan kutsal bir bağıdır ve buna zarar verecek ya da bu bağı gevşetecek her türlü fiilden uzak durulması iki taraftan da istenmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de eşler arasındaki nikâh akdi için *ميثاقا غليظا* yani “sağlam bir söz” olarak bahsedilmiştir (Nisâ 4/21). Dolayısıyla sahih bir nikâh akdi ile kurulan evlilik hayatı, İslam'ın ısrarla devam etmesini istediği ve bozulmasına karşı olduğu bir kurumdur.

Talâk, sadece evliliğin sürmesine imkân kalmadığında başvurulabilecek bir çözüm şekli olarak meşru sayılmıştır (Bakara 2/228-232-236-237-241; Talak 65/1-2; Buhârî, 1993: Talâk 1-4; Acar, 2010: XXXIX/496). Ayet-i kerimede erkeklerden eşleriyle iyi geçinmeleri talep edilmiş, nahoş hareketleri varsa sabretmeleri istenmiştir (Nisâ 4/19). Allah Resûlü de boşamaların önüne geçmek için iki tarafa da tavsiyelerde bulunmuştur (Ahmed b. Hanbel, 1999: XVI/114; Bezzâr, 2005: II/397; Tirmizî, 1962: Redâ', 11; İbn Mâce, ty: Nikâh, 50; İbn Hibbân, 1993: IX/483). Kadınlardan eşlerine itaat etmelerini, erkeklerden de eşlerine en iyi şekilde davranmalarını emretmiştir. Nitekim ayet-i kerimelerde böyle bir risk oluştuğunda evliliğin devam etmesi ve boşamayla sonuçlanmaması için, boşama yetkisi verilen erkeğin asî olan eşini hemen boşamaması, ilk etapta ıslah edici farklı yollara başvurmaması talep edilmiştir (Eroğlu, 1986: XXVIII/159-161). Hatta gerekirse iki aileden farklı hakemlerin arayış bulmak için uğraşmaları istenmiştir (Nisâ 4/34-35). Zira İslam'a göre nikâh akdi, belirli bir süre için değil, ömür boyu devam etmesi için kıyılmaktadır.

Her ne kadar İslam'ın cevaz verdiği bir konu olsa da haklı gerekçelere dayanmayan boşamaları Allah'ın sevmediği ve kul hakkı olduğu anlaşılmaktadır (Kırbaçoğlu, 1991: 279). Zira kadınlar erkekler yanında kutsal bir emanet hükmünde kabul edilmiş, emanete sahip çıkmak ise emredilmiştir (Mu'minûn 23/8; Me'âric 70/32; Enfâl 8/27). Hadis-i Şeriflerde de emanete hıyanet nifak alameti olarak sayılmıştır (Buhârî, 1993: İmân, 23). Her ne kadar başvurulacak son çare olarak boşamaya izin verilmişse de boşama, Allah'ın sevmediği bir fiil olarak ayrıca zikredilmiştir. Nitekim Hâkim en-Neysâbüri'nin sahih kabul ettiği, Zehebî'nin Müslim'in şartlarını taşıdığını söylediği ve Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alan rivayette İbn Ömer (ö. 73), Resûlullâh'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: *“Allah'ın, talâk kadar, sevmediği halde helal kıldığı başka bir şey yoktur”* (Ebû Dâvud, ty: Talâk 3; İbn Mâce, ty: Talâk 1; Hâkim, ty: II/214). Bu rivayet ile asıl konumuz olan rivayetin İbn Ömer'den geliyor olması dikkat çekicidir. Başka bir rivayette de Allah Resûlü: *“Evlen, fakat boşanma, Zira Allah keyif için evlenip boşanan erkek ve kadınları sevmez”* demektedir (Heysemî, 1994: IV/335).

Boşamanın Allah'ın razı olmadığı bir fiil olduğunu muhtemelen Hz. Ömer de bilmektedir. Bununla birlikte Hz. Ömer'in oğlundan eşini boşamasını talep ettiği ilgili rivayetten açıkça anlaşılmaktadır. Hâlbuki rivayetler, haklı bir gerekçe olmadığı sürece kocasından böyle bir talepte bulunma hakkını kadına dahi vermemiştir. Tirmizî'nin hasen kabul ettiği Elbânî'nin ise sahih dediği birçok kaynakta yer alan bir rivayette Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle demektedir: *“Sebepsiz yere kocasından boşanmayı talep eden her kadına cennetin kokusu haramdır.”* (Ebû Dâvud, ty: Talâk 18; Tirmizî, 1962: Talâk 11; İbn Mâce, ty: Talâk, 21; İbn Hibbân, 1993: IX/490; Hâkim, ty: II/201). Hatta bu yola götürecek söz ve davranışlarda bulunanlar da kınanmıştır. Elbânî'nin sahih dediği bir rivayette Allah Resûlü (s.a.s.): *“Eşini kocasına karşı kıskırtan kişi bizden değildir”* demektedir (Ahmed, 1999: XV/80, XXXVIII/82; Ebû Dâvud, ty: Talâk 1; Hâkim, ty: II/197).

Hem evlilik bağının devamı hem de boşamaların önüne geçmek için ayet ve hadisleri dikkate alan fukahâ talâk'ın hükmü konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kanaatimizce bunlar arasında en isabetli görüş Hanefiler ile Hanbelilerin sebepsiz yere boşamanın haram olduğu görüşüdür (Dalgın, 2009: 355; es-Seyyid Sâbık, 1987: II/216). Sahih hadisler de bu görüşü desteklemektedir ki İslam'ın amacına uygun olan da budur. Evlilik nimet, keyfi talâk ise küfrân-ı nimettir. Küfrân-ı nimet ise haramdır. Haram olan bir şey ise zaruret olmadıkça helal olmaz. Allah, zevk için boşanan erkek ve kadınları sevmez (Bezzâr, 2005: VIII/70; Teberânî, 1985: VIII/24; İbn Ebî Şeybe, 2006: X/189). Ayrıca talâk ile evliliğin amacı olan neslin devamı ve birlikte yaşama gibi ana maslahatlar nihâyet bulunduğu için iki taraf da zarar görmektedir (Acar, 2010: XXXIX/496). Arada çocuklar olduğunda zarar çok daha büyük olmaktadır. Bu da İslam'ın temel kaidelerinden biri haline gelen *لا ضرر ولا ضرار* “İslam'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur” (Mâlik, 2004: IV/177; Ahmed, 1999: V/55; Şafî, ty: 224; Hâkim, ty: II/58) sahih hadisine de muhâlifdir.

İslam'ın talâk konusundaki emir ve tavsiyeleri bu kadar açık iken Hz. Ömer'in sadece sevmediği için oğlundan eşini boşamasını talep etmiş olması düşünülemez. Bir an için bunu yaptığını farz etsek bile Hz. Peygamber'in böyle haksız bir

talebe onay vermesi mümkün değildir. Diğer önemli bir husus bu rivayetin bağlayıcılığı ile ilgilidir. Başka bir ifadeyle Sünnet'in bağlayıcılığı kapsamında bu hadisin nerede olması gerektiği ile ilgilidir. Bu konuda bir kanaate varmak için âlimlerin bu hadis hakkındaki görüşlerine geçmeden önce Sünnet'in bağlayıcılığı hakkında yapılan taksimata kısaca bakalım.

Sünnetin bağlayıcılığı ve getirdiği hükümler bakımından ilk taksimatı İbn Kuteybe (ö. 276) yapmış (Kardâvî, 2015: 48) ve hadisleri/sünnetleri a) Cebrâil'in Allah'tan alıp getirdikleri, b) Allah'ın Resûlullah'a görüş, ruhsat ve içtihat yapmak için izin verdikleri, -Bu alanda Allah Resûlü kişiye, mazerete ve duruma göre içtihatla bulunabilir- c) Hz. Peygamber'in te'dîb amaçlı hadisleri (İbn Kuteybe, 1999: 283-286). İmam el-Karrâfî (ö. 684) de hadisleri bağlayıcılık açısından üçe ayırmaktadır. Ancak onun taksimatı biraz daha farklıdır. Ona göre Hz. Peygamber'in a) İmamet, b) Kazâ, c) Fetva/tebliğde bulunma olmak üzere üç yönü vardır (el-Karrâfî, 2003: 426-432). Sünnetler bu üç kategoriye göre değerlendirilmelidir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751) de Hz. Peygamber'in (... وهو الرسول، والمفتى، والحاكم، والإمام، كان هو الإمام، والمفتى، وهو الرسول) risâlet yanında, imamet, hâkimlik ve müfîlik görevlerinin olduğunu, sadece risâlet görevi alanına giren hadislerinin kıyamete kadar geçerli şer'i hükümler taşıdığını zikretmiştir (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1994: III/489). Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176), konuyu daha kapsamlı değerlendirerek hadisleri, "Risâlet'in tebliği ile ilgili olanlar ve olmayanlar" diye bir ayırıma gitmiş ve sonra bunları dallandırmıştır. Yüce Allah'ın "Resûl, size ne getirdiyse onu alın, sizi neyden sakındırıysa da ondan uzak durun" (Haşr 59/7) ayetindeki emrinin Risâlet'in tebliği ile ilgili olanlar için olduğunu beyan etmiştir. İkinci kısım hadislerin ise Hz. Peygamber'in bir beşer olarak irâd buyurduğu Risâlet tebliği ile ilgili olmadıklarını iddia etmiştir (Ed-Dihlevî, 2005: I/223-224). Bunlar dışında Reşid Rıza, Şeyh Muhammed Şeltût ve Tahir b. Âşûr da bu konuda görüşlerini ortaya koymuşlardır (Karadâvî, 2015: 64-83). Hadislerin bu şekilde bağlayıcılık yönünden kısımlara bölünmüş olmasından açıkça anlaşılıyor ki, Resûlullah'ın hadisleri bağlayıcılık cihetleriyle aynı derecede değillerdir. Onların bir kısmı belli şartlarda bazı hususları çözmeyi hedefleyen Resûlullah'ın devlet başkanlığı, idarecilik ve hâkimlik sıfatına mütealliktir. Bunlar umûmîlik ve devamlılık niteliği taşımamaktadır (Karadâvî, 2015: 84). Kanaatimizce Hz. Peygamber'in İbn Ömer'e eşini boşamasını istemesi olayı da bu hadisler kapsamında değerlendirilmelidir.

Âlimlerin bahsimize konu "boşama hadisi" hakkındaki görüşleri ise kısaca şöyledir. 'Ale'l-ebvâb hadis kaynaklarındaki konu başlıklarının genellikle müelliflerin konu hakkındaki görüşünü yansıttığı malumdur. Nitekim İmam Buhârî için söylenen " فقه البخاري في تراجمه " "*Buhârî'nin fikhî bâb başlıklarındadır*" (İtr, 1997: 198) sözü bunu ifade etmektedir.

Ebû Dâvud, rivayeti Kitâbu'l-Edeb bölümü altındaki "Bâbu Birri'l-Vâlideyn" alt başlık altında vermiştir (Ebû Dâvud, ty: Edeb, 130). Yani o rivayeti ana babaya itaat bağlamında anlamıştır. İbn Hibbân'da aynı görüştedir (İbn Hibbân, 1993: II/170). Tirmizî ise, Kitâbu't-Talâk bölümü altındaki "Babanın oğlundan eşini boşamasını istemesi" alt başlığı altında rivayeti zikretmiştir (Tirmizî, 1962: Talâk, 13). Bu onun, rivayeti talâk bağlamında anladığını ve babanın oğlundan eşini boşamasını isteyebileceği görüşünde

olduğunu imâ ettirmektedir. İbn Mâce, Hâkim ve Beyhakî'nin de aynı görüşte oldukları anlaşılmaktadır (İbn Mâce, ty: Talâk, 36; Hâkim, ty: II/198; Beyhakî, 2003: VII/322). İbn Hibbân da "Evladın babasına itaati bağlamında Resûlullah'ın, İbn Ömer'den eşini boşamasını istemesi" ifadesini rivayete başlık yaparak görüşünü ortaya koymuştur (İbn Hibbân, 1993: 170). Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin muhakkiki Şuayb el-Arnâvud, es-Sindî'nin (ö. h. 1138) "Anne babanın boşama ile ilgili emirleri dine muvâfık ise, onlara itaatin nefsin arzularına göre hareket etmekten önce geleceği, hadisteki Resûlullah'ın "Babana itaat et" emrinden anlaşıldığını" söylediğini zikretmiştir (Ahmed b. Hanbel, 1999: VIII/333, 1 nolu dipnot).

Kastallânî (ö. h. 923), Şafîî fakîh İbnu'r-Rif'a'nın (ابن الرفعة) (ö. h. 710) oğlun babasının emriyle eşini boşamasını müstahâb talâktan saydığını söylemiştir (Kastallânî, 1323: VIII/127). *Feydu'l-Kadîr* müellifi el-Münâvî (ö. h. 1031) de İbn el-'Arâbî'nin "İlk oğluna eşini boşamasını söyleyenin Halîl İbrâhîm olduğunu, onun örnekliğinin yeterli olduğunu" söylediğini aktarmıştır (el-Münâvî, 1972: IV/346). Alî el-Kârî (ö. h. 1014) ise buradaki emrin duruma göre mendubiyet ya da vucûbiyet ifade edebileceğini söylemiştir (Alî el-Kârî, 2002: VII/3097). Görüldüğü gibi birçok âlim bu hadise dayanarak, babaya oğlundan eşini boşama hakkı ve yetkisi adeta vermektedir. Hatta Tahâvî (ö. h. 321), annenin evlatlar üzerindeki hakkının babaninkinden daha fazla olduğunu, böylesi durumlarda oğulların babalarının sözünü dinlemeleri gerektiği anlaşıldığını, babanın durumu bu ise annenin sözünü dinlemenin daha gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ancak Tahâvî, buradaki boşamanın Allah'ın mubah kıldığı durumlar için geçerli olduğunu, Allah'ın yasakladığı durumlar için ise geçerli olmadığını söyleyerek konuya biraz açıklık getirmiştir (Tahâvî, 1994: III/418). Bağavî (ö. h. 516) ise "Babanın oğlundan eşini boşamasını istemesi" başlığı altında rivayeti zikretmiş ancak açıklama yapmamıştır (Bağavî, 1983: IX/191).

İmam Gazâlî *İhyâ* adlı meşhur eserinde gayet isabetli diyebileceğimiz ifadeler yer verdikten sonra, "Kişinin babası, eşinden hoşnut değilse o zaman da kişi eşini boşamalıdır" diyerek bu rivayeti kendine delil göstermiştir. İfadeleri şöyledir: "Her ne kadar talâk mubah kılınmışsa da Allah'ın en sevmediği mubahlardır. O da herhangi bir haksızlık söz konusu olmadığı zaman mubah olur. Haksızlık söz konusu ise mubah olmaz. Bunun için de mutlaka kadının suçlu olması gerekir. Zira Allah, "...Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın..." (Nisâ 4/34) buyurmuştur. Yani boşamak için hilelere başvurmayın. Bir de eğer kişinin babası eşinden hoşnut değilse o zaman da kişi eşini boşamalıdır." Bunları aktardıktan sonra İbn Ömer rivayetini delil getirmektedir. Ancak "burada babanın Hz. Ömer gibi kötü bir maksadının olmaması gerekir" demektedir (Gazâlî, ty: II/335). İmam Gazâlî'nin bu ifadesi yerinde görülebilir. Ancak oğlundan böyle bir talepte bulunacak hiçbir babanın kendisini "kötü maksatlı" görmesi düşünülemez. Nitekim her anne-babanın âdil ve muttaki olduğunu söyleyemeyiz. Bazen oğullarıyla aralarında dünyevî bir kin ve düşmanlık da olabilmektedir. Öyleyse böylesi durumlarda her iki taraf da adalet ve hakkaniyete göre hareket etmelidir. Anne babanın haksız oldukları durumlarda oğul, âdil davranarak tatlı bir dille anne babasına haksız olduklarını açıklayarak onları razı etme yoluna gitmelidir. Diğer taraftan haklı ve dinî bir husustan dolayı evlatlarından böyle bir talepte bulunan anne babaların

talepleri değerlendirilmeli, yerinde görülen taleplerinde itaat etmek ve onları razı etmek tercih edilmelidir. Her hâlükârda adaletten ayrılmamak temel esas olmalıdır. Diğer bir ifadeyle mazlumun yanında olmak, zalimi de zulmünden alıkoymak amaç olmalıdır (Buhârî, 1995: Mezâlim, 5; Müslim, ty: Birr, 16).

Burada bize ufuk açacak bir açıklama da İbn Teymiyye'den gelmektedir: İbn Teymiyye'ye (ö. h. 728) “Çocukları olan birisine, annesi eşini sevmediği için ondan boşamasını isterse itaat etmesi gerekir mi?” diye sorulduğunda o, “Hayır, sadece annesi istediği için eşini boşaması helal değildir. Bilakis annesine iyilik etmesi gerekir. Fakat eşini boşaması iyilik kapsamına girmez” cevabını vermiştir (İbn Teymiyye, 1987: III/331). Anne için durum böyle ise baba için de durumun aynı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İbn Ömer'le ilgili hadise tekrar dönersek şunu söylemenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Burada İbn Ömer'den eşini boşamasını talep eden kişi, sıradan bir kişi değildir. Hz. Ömer, Ebû Bekir'dan (r.a.) sonra bu ümmetin en üstün insanı sayılan kişidir. Olaya bu cihetten bakan bilginler ise Resûlullâh'ın bu emrini Hz. Ömer'e has görmüşlerdir. Misal olarak Ezher âlimlerinden *et-Tâcu'l-Câmi'u li'l-Usûl* ve şerhi *Ğâyetu'l-Me'mûl* müellifi Mansûr Ali Nâsîf, “Bu durum, Ömer ve benzerlerine has bir şeydir” demiştir (Nâsîf, 1962: V/5,10 nolu dipnot). Buhârî'nin önemli şârihlerinden İbn Hacer'e göre ise Hz. Ömer, oğluna eşini boşamasını emretmekten ziyade, gidip Hz. Peygamber ile istişare etmiş, Hz. Peygamber de İbn Ömer'den eşini boşamasını istemiş o da emre itaat etmiştir (İbn Hacer, 1379: IX/360). Yani İbn Ömer, keyfi boşamanın Allah'ın sevmediği bir helal olduğunu herkesten daha çok bilmektedir. Bu sebeple de babasının boşama isteğini reddetmiştir. Buna göre İbn Ömer'in babasını reddetmesi, bir anlamda babanın ‘boşanma talebine bir oğulun vereceği cevabın ne olabileceğine’ dair şahsi içtihadı olarak görülebilir. Onu bu içtihadtan vazgeçiren şey ise, Hz. Peygamberin talebidir.

Anne veya babanın haksız ve yerinde olmayan taleplerine itaat edilmeyeceği aslında sahih rivayetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Sahih Sünnet'e göre İslam'a muhalif hiçbir konuda hiçbir kimseye itaat edilmez. Bu konuda sarîh birçok rivayet vardır (Buhârî, 1995: Ahkâm, 4; Muslim, ty: İmâre, 39; Ebû Dâvud, ty: Cihâd 96; Nesâî, 2001: Bey'at 34). Örnek babında bir tanesini burada zikretmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Rivayet birçok temel hadis kaynağımızda yer almaktadır:

Hz. Ali diyor ki; Allah Resûlü, başlarına birisini komutan atadığı bir birliği sefere gönderdi. Bu birliğe komutanlarını dinleyip itaat etmelerini ayrıca tembihledi. Sonrasında komutanları bir ateş yaktı ve emrindekilere o ateşe atılmalarını emretti. Onlardan bir kısmı, “Biz, zaten ateşten kaçtık” diyerek ateşe atılmayı reddettiler. Bir kısmı da (Resûlullah'ın emri için) ateşe atılmayı düşündüler. Bu haber Allah Resûlü'ne ulaştınca şöyle buyurdu: “Eğer onlar ateşe atılsalardı bir daha çıkmazlardı. Orada ebedi kalırlardı.” Daha sonra, “Allah'a isyanda itaat yoktur. Sadece iyilikte itaat vardır” buyurdu (Buhârî, 1995: Ahkâm, 4; Muslim, ty: İmâre, 39; Ebû Dâvud, ty: Cihâd, 96).

Öyleyse burada Hz. Ömer'i talebinde haklı kılacak bir sebep mutlaka vardır. İbn Hacer'in dediği gibi burada Hz. Ömer'in Resûlullah ile istişaresi de söz konusudur. Zira Hz. Ömer'in oğluya ilgili önemli ve yanlış gördüğü ya da tasvip etmediği

durumları Resûlullah'a götürdüğü başka rivayetlerden de anlaşılmaktadır. Örneğin bir rivayette İbn Ömer şöyle demektedir: “Resûlullah'ın hayatında eşimi hayırlı/ayhalinde iken boşadım. Hz. Ömer bunu Resûlullah'a haber verdi. Resûlullah bu duruma kızdı ve “Onu geri alsın, sonra hayzını görüp temizlemesini bekletsin. Eğer boşamak isterse temizlik halinde, onunla ilişkiye girmeden boşasın. İddet bekleyen kadınların boşaması, Allah'ın indirdiği hükme göre böyledir...” (Müslim, ty: Talâk, 3; Nesâî, 2001: Talâk, 76) Dolayısıyla Hz. Ömer, oğlunun eşini boşamasını gerektirecek hususları bildiği için, bunlardan hareketle ona evvela “eşini boşa” demiş ve bir içtihadta bulunmuştur. Hz. Ömer'in hükümlerine son derece bağlı olan İbn Ömer ise içtihadına uymadığı için babasına muhalefet etmekten çekinmemiştir (Kandemir, 1988: I/127). Fakat Kur'an-ı Kerim, inananların ihtilafa düştükleri konularda Allah ve Resûlü'nün hakemliğine başvurmalarını emrettiği için (Nisâ 4/59-65) Hz. Ömer konuyu derhal Allah'ın Resûlü'ne götürmüş ve konu orada çözülmüştür. Hz. Peygamber aynı zamanda davaları hükme bağlayan bir hâkim ve kâdirdir. Geçerli sebepler olması halinde hâkim de eşleri ayırabilmektedir (Acar, 2010: XXXIX/497). Burada Resûlullah'ın bir hâkim olarak durumu Hz. Ömer'den detaylıca dinledikten sonra İbn Ömer'i çağırdığı ve onu da dinledikten sonra “Eşini boşa” dediği kanaatindeyiz.

Başka bir ifadeyle Allah Resûlü bu hükmü, İbn Ömer'in babasına itaat etmesi bağlamında ya da Hz. Ömer'e has bir hüküm olarak vermemiş, bir devlet kâdısı olarak vermiştir. Rivayetin metinleri bütüncül değerlendirildiğinde bu kanaate varmak zor değildir. Zira ilk kaynaklarda ve birçok kaynaktan yer alan hadis metninde Resûlullah'ın İbn Ömer'e “Eşini boşa” dediği, fakat “babana itaat et” demediği görülmektedir. Bu rivayetdeki “babana itaat et” cümlesinin sonraki ravilerin bir idrâcı olduğu, ya da mana ile rivayetten kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla bu rivayeti ebeveyn itaat bağlamında değerlendirmeleri isabetli değildir. Zira böyle bir değerlendirme birçok itaatkâr evladın sevdiği eşlerini hiçbir suçları olmadığı halde anne-babalarına itaatsizlik günahına düşmemek için boşamalarına yol açacağı ortadadır. Oysa bir günahın altına girmemek için bunu yapacak evlatlar, belki de bu tasarruflarıyla daha büyük bir günahın altına gireceklerdir. Dolayısıyla doğru olan İbn Teymiyye'nin de dediği gibi boşama konusunu anne babaya yapılacak iyilik kapsamında değerlendirmemektir. Anne babaya iyilik kapsamı geniş bir konudur. Lakin boşama da İslam'ın geniş kapsamlı ele aldığı hayati bir konudur. Sahih ve doğru olan, konuları yerli yerine koyarak değerlendirmek birbirine karıştırmamaktır.

Bu konuda Ebû'd-Derdâ'nın (r.a.) verdiği cevap söylediklerimizi teyid edecek mahiyettedir. Tirmizî'nin sahih dediği rivayete göre Ebû'd-Derdâ'nın yanına bir adam geliyor, “Benim bir eşim var ve annem benden onu boşamamı istiyor” diyor. Ebu'd-Derdâ ona diyor ki; “Anne-baba, cennetin en iyi kapısıdır. Bu kapıyı istersen elinden çıkar, istersen de muhafaza et.” (Tirmizî, 1962: el-Bir ve's-Sıla, 3; İbn Mâce, ty: Talâk, 36) Burada Ebû'd-Derdâ anne-babaya itaatin önemini vurgularken soru soran kişiyi iyi düşünüp doğru karar vermeye teşvik etmektedir. Yani anne-baban taleplerinde haklı iseler onların rızası kişiye cennetin en güzel yerini kazandırabileceği gibi, itaatsizlikleri de orayı kaybettirebilir. Ancak Ebû'd-Derdâ'nın burada Allah Resûlü'nün İbn Ömer'e dediği gibi adama “eşini boşa” ya da “boşama” gibi bir karar vermemesi dikkat çekicidir. Zira o

kararı verebilecek kişi eşinin durumunu en iyi bilen kocası ya da davanın götürüleceği meşrû' devlet kâdısı/hâkimidir. Böylesi hayatî konuları herkesin hâkime götürmesi de doğru değildir. Ya birebir davanın iki tarafında biri -karı ya da koca- olmalı ya da birinci derecedeki anne-babaları olmalıdır.

Söz konusu hadisimizde konuyu Rasûlullah'a (s.a.s.) götürülen kişi, İbn Ömer'in babasıdır. Hz. Ömer, oğluya anlaşılmadığı bu konu hakkında Rasûlullah'ın (s.a.s.) hakemliğine başvurmakla isabetli bir yol izlediği gibi, İbn Ömer (r.a.) de Rasûlullah'ın verdiği hükmü kabul ederek isabetli davranmıştır. Baba ve oğul olarak ikisinin bu doğru davranışlarının arka planında, Rasûlullah'ın (s.a.s.) hakemliğine başvurmayı ve verdiği hükümleri gönül hoşnutluğuyla kabul etmeyi emreden ayetlerin olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Allah (c.c.), Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

"... Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir." (Nisâ 4/59).

"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisâ 4/65).

Dolayısıyla babasının boşama talebini reddeden İbn Ömer'in kafasında, Hz. Peygamberin talebini yerine getirmesi gerektiğine dair bir netlik olduğu söylenebilir. O, Resûlullah'a (s.a.s.) bir peygamber olarak itaat edilmesi gerektiğini bildiği gibi, bir kâdı ve hakem olarak da verdiği hükümlere itaat edilmesi gerektiğini bilmektedir. Bu nedenle de babasını dahi dinlemediği böylesi önemli bir hususta Resûlullah'ın (s.a.s.) bir hakem olarak verdiğine inandığımız talebini gönül rahatlığıyla kabul etmiştir.

3. Sonuç

Hiz. Peygamber'in İbn Ömer'e "eşini boş" dediği rivayet sened ve metin açısından problemlili görülmemektedir. Rivayet, sened cihetiyle hasen diyebileceğimiz bir hadistir. Âlimlerin bu konuda farklı görüşleri olsa da kanaatimizce bu, Resûlullah'ın (s.a.s.) İbn Ömer (r.a.) ile ilgili verdiği hâkimlik ve kâdılık sıfatına müteallik bir beyandır.

Hiz. Peygamber'in hâkimlik ve kadılık sıfatıyla verdiği kararlar ve bu bağlamda ondan sadır olan rivayetler ise genel teşrî' hükmünde değildir. Bu itibarla Hiz. Peygamberin bazı insanlar hakkında verdiği hükümlerine bakıp aynı hükmü genel geçer hüküm olarak kabul etmek doğru değildir. Bu nedenle Hiz. Peygamberden sadır olan tasarruflarının hangi cihetten olduğunu doğru tespit etmek gerekir. Aksi durumda birçok hadisin yanlış anlaşılması kaçınılmazdır.

İdrâc ve mana ile rivayetten kaynaklanan ravî tasarruflarının bazen hadislerin doğru anlaşılmasına olumsuz etki ettiği dikkate alınmalı, bir hadis hakkında doğru bir sonuca varmak için tüm sahih kaynaklardaki metinleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında ilgili ayetler, sahih hadisler, İslam'ın temel ilkeleri ve âlimlerin hadisleri anlama şekilleri de dikkate alınmalıdır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında İbn Ömer'le ilgili olan bu hadisin, anne babaya itaat bağlamından ziyade Hiz. Peygamber'in bir devlet kâdısı

olarak meseleleri çözme cihetiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Netice olarak bu ve benzeri hadisleri delil göstererek özellikle boşama konusunda anne babaya itaatin gerekli veya müstahab olduğunu söylemek isabetli değildir.

Kaynakça

- 'Itr, N. (1997). *Menhecû'n-Nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- Abd b. Hümejd, E. (1988). *el-Muntehab min Müsnedi 'Abd b. Hümejd*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Abdûlbakî, M. F. (1950). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*. tlk Md. Kahire: Müessesetü'r-risâle.
- Acar, H. İ. (2010). *İslam Ansiklopedisi*. Talâk Md, Cilt: 39. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ahmed b. Hanbel, E. (1999). *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Alâu'dîn, A. (1988). *Nihâyetü'l-İğtibât*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Alî el-Kârî, A. (2002). *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Bakan, T. (1983). *Ashâbın Adaleti*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Beyhakî, E. (2003). *Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Bezzâr, E. (2005). *el-Behru'z-Zehâr/Müsned*. Medine: Mektebetü'l-İlmi ve'l-Hikem.
- Buhârî, E. (1986). *et-Târihu's-Sağîr/Târihu'l-Evsat*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Buhârî, E. (1986). *Târihu'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhârî, E. (1993). *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Coşkun, S. (2011). *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: İfav.
- Dalgın, N. (2009). *Günümüzdeki Tartışmalı Dini Konular*. İstanbul: Ensâr Yayınları.
- Ebû Dâvud, S. (ty). *Sünenu Ebî Dâvud*, Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'Arâbî.
- Ed-Dihlevî, Ş. (2005). *Huccetullâhi'l-Bâliğa*. Beyrut: Dâru'l-Cil.
- el-'İclî, E. (ty). *Ma'rifetu's-Sikât*. Kahire: Matbaatu'l-Medenî.
- El-Bağavî, H. (1983). *Şerhu's-Sünne*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- el-Bağdâdî, H. (1358). *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*. Haydarabad: Dâiretu'l-Me'arifi'l-Osmaniyye.
- el-Cuzecânî, İ. (1990). *Ahvâlu'r-Ricâl*. Pakistan: Hadith Academy.
- el-Karrâfi, Ş. (2003). *el-Furûk*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- El-Kelâbâzî, A. (1987). *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

- el-Minşâvî, M. (1996). *Kâmûsu Mustalahâti'l-Hadîs en-Nebevî*. Kahire: Dâru'l-Fazâle.
- el-Mizzî, C. (1994). *Tehzibu'l-Kemal fî Esmâi'l-Ricâl*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- el-Münâvî, M. (1972). *Feydu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- en-Nesâî, A. (2001). *Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- en-Nevevî, Y. (ty). *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Luğât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Erdoğan, M. (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Kitap.
- Eroğlu, S. (1986). Talâk hakkında Kur'an-ı Kerim'in Genel Tutumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 159-165.
- es-Seyyîd Sâbık, E. (1987). *Fıkhu's-Sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî.
- eş-Şâfiî, M. (ty). *Müsnedü'ş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- et-Taberânî, S. (1983). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Musul: Mektebetü'l-'Ulûm.
- et-Tayâlisî, E. (1999). *Müsnedu Ebî Dâvud et-Tayâlisî*. Mısır: Dâru Hecer.
- Gazâlî, E. (ty). *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*. Kahire: Dâru'ş-Şa'b.
- Hâkim en-Neysâbûrî, E. (ty). *el-Müstedrek 'Ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Heysemî, N. (1994). *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Işık, M. (2008). *Ebû Dâvud Et-Tayâlisî ve Müsned'i*. Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- İbn Ca'd, E. (1985). *Müsned*. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh.
- İbn Ebî Hâtim, M. (1952). *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Şeybe, E. (2006). *Musanef*. Beyrut: Müessesetu' 'Ulûmi'l-Kur'an/Dâru Kurtuba.
- İbn Hacer, E. (ty). *Tabakâtu'l-Müdellesîn*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr.
- İbn Hacer, E. (1379). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa.
- İbn Hacer, E. (1991). *Takrîbu't-Tehzîb*. Süriye: Dâru'r-Raşîd.
- İbn Hacer, E. (1995). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Hazm, E. (ty). *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Afâk el-Cedîde.
- İbn Hibbân, M. (1975). *es-Sikât*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hibbân, M. (1992). *el-Mecruhîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa.
- İbn Hibbân, M. (1993). *Sahîhu İbn Hibbân bitertîbi İbn Belbân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ş. (1994). *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Kuteybe, A. (1999). *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Mâce, M. (ty). *Sünenü İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbn Teymiye, A. (1987). *el-Fetâvâ el-Kubrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbrahim M. & vd. (2004). *Mu'cemu'l-Vesît*. Mısır: Dâru'd-Da've.
- Kandemir, M. Y. (1988). *İslam Ansiklopedisi*. Abdullah b. Ömer b. Hattâb Md, Cilt: 1. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karadâvî, Y. (2008). *Sünneti Anlamada Yöntem*. İstanbul: Nida Yayınları.
- Karadâvî, Y. (2015). *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Kastalânî, E. Ş. (1323). *İrşâdu's-Sârî*. Mısır: Matbaatü'l-Emiriyye.
- Kırbaçoğlu, M. H. (1991). Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 271-283.
- Mâlik b. Enes, E. (2004). *el-Muvatta*. Ebû Zabiyy: Müessesetu Zâyd b. Sultân.
- Müslim, M. (ty). *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nâsîf, M. A. (1962). *et-Tâcu'l-Câmi'u li'l-Usûl*. İstanbul: Mektebetü Pâmuk.
- Tahâvî, (1994). *Şerhu Muşkilü'l-Âsâr*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Tirmizî, M. (1962). *el-Câmi'u's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Tirmizî, M. (ty). *el-Câmi'u's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Wensinck, (1936). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*. tdk Md, Leiden:
- Zehebî, Ş. (1992). *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivayetun fî'l-Kutubi's-Sitte*. Cidde: Dâru'l-Kible.
- Zehebî, Ş. (1998). *Tezkiretü'l-Hüffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zehebî, Ş. (ty). *el-Muğni fî'd-Duaqâ*. thk. Nüreddin 'Atr, Katar: İdâretü İhyâi Turâsi'l-İslâmî.
- Zehebî, Ş. (1425). *Men Tukullime Fih*. Medine: Mektebetü Melik Fehd.
- Zehebî, Ş. (1992). *er-Ruvâtu's-Sikât*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir.
- Zehebî, Ş. (1406). *Mizânu'l-İ'tidâl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.